

ISSN : 1301-1197

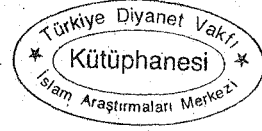

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

1. Sayı

SİVAS - 1996

TARİHİ AÇIDAN ŞEYHÜLİSLAMLIK, ŞER'İYE

VE

EVKAF VEKALETİ

Yrd. Doç. Dr. Ramazan BOYACIOĞLU*

Şeyhülislam, Osmanlı Devleti Zamanında, Osmanlı kabilesinde sadrazamdan sonra yer alan ve ilmiye sınıfının başı olarak din işlerine bakmakla birlikte dünya işlerine de dini yönden karışan, dini siyasi ağırlığı olan bir kişidir.

Şeyhülislam deyimini Osmanlılardan önce X. yüzyılda ortaya çıkmış bir kavramdır. O dönemde ilimde ilerlemiş, ilimde söz sahibi olan kişiler için kullanılan bir deyim ile birlikte İslâm kelimesinin başına yapılan eklemelerle başka deyimler de kullanılmıştır: İmadü'l-İslam (İslamın Dayanağı), Fahrü'l İslam (İslamın Gururu), Rüknu'l İslam (İslamın Direği), Zeynü'l İslam (İslamın Süsü), Şemsü'l İslam (İslamın Güneşi), Cemalü'l İslam (İslamın Güzelliği), Ziyau'l İslam (İslamın Işığı), Behaü'l İslam (İslamın Güzelliği), Hüccetü'l İslam (İslamın Kanıtı), Burhanü'l İslam (İslamın Delili), Nizamü'l İslam (İslamın Düzeni), vs. Şeyhülislam lakabıyla anılan bir çok büyük alim ve fakih vardır. XI.yüzyılda Horasan'da Şâfilerin başkanı olan İsmail b. Abdurrahman, Hanbelilerin başkanı olan Abdullâh el-Ensâri, XII. yüzyılda Fahrettin Râzi, ayrıca Kölemenler döneminde fetvalarıyla şöhrete ulaşan fakihler için ve İbn Teymiye gibi bilginler için de bu ünvanlar kullanılmıştır. Ancak Şeyhülislam tabiri, Osmanlıda özel bir anlam kazanmış; baş kadı, baş müftü ünvanlarının yerine kullanılarak en üstün din bilgini, İslâmî konularda görüş ve fetva vermekte, Dini meselelerde kendisine danışılmasında en yetkili ve bilgili kabul edilen, devletin din işlerinde sorumlu ve otorite durumunda olan kimse-nin ünvanı olmuştur. Şeyhülislamlık makamı da, Osmanlı devletinde öteki İslâm ülkelerinde hiçbir zaman erişemediği dini ve siyasi bir önem kazanmış¹ zikredilen nitelikleri sayılan şeyhülislamın "siyasi ve dini" makamının özel adı olmuştur.

A- OSMANLI DEVLET DÜZENİNDE ŞEYHÜLİSLAMLIK

Osmanlı devlet düzeninde Askeri sınıf (yönetenler) ve Reaya sınıfı (yönetilenler) olmak üzere iki sınıf vardır. Askeri sınıf kendi arasında seyfiye, mülkiye ve kelamiye olmak üzere dört sınıfa ayrılırdı. Bütün bu sınıfların başında padişah bulunurdu, padişahтан sonra sadrazam gelirdi, onun adına işleri yürüttüdü.

Seyfiye, bu günkü anlamda askeri sınıfa verilen addır. Mülkiye, daha ziyade sivil yöneticiler sınıfıydı. Kalemkiye, kalem zabıtları ile öteki kalem memurluklarında görev alan sınıfa denirdi.

Üzerinde durmak istediğimiz ilmiye sınıfının örgütlendiği kurum ise, şeyhülislamlık ve başında bulunan kişiye de şeyhülislam denirdi. Bu kurumda ulema, müftü, kadı, müderris, vaiz,

* C.Ü. İlahiyet Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Kazıcı, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991, s.160; Kramers, "Şeyhülislam" /Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi) I.A. İstanbul 1993, XI. 485; *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, VI. İstanbul 1972, s. 2728; Türkçe Sözlük, T.D.K. c.2 1328 el- Mu'cemü'l-Arabîyyü'l Esâsi, Tunus 1988, s. 7121; el-Mu'cemü'l-Vasıt, İbt.,1989 s. 502; Pakalın M.Z., *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, c. III., s. 347 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara 1988, I,166-234.

imam, hatip ve dersiâmlar bulunurlardı. Bunların hepsinin başında ise şeyhülislam bulunurdu². Osmanlılardan önceki Müslüman devletlerde fikrî ve kazâî kurumlar vardı. Örnek olarak kadılık, Kadı'l-kudâtîlik ve müftülük gibi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatına yakın Arap yarımadasında, İslam devletinin yönetimi altına girmişti. Bu kadar geniş toprakların yönetiminin tek bir kişi tarafından yürütülmesi imkânsız olacağından her bölgeye bir vali gönderilirken bazen onlarla birlikte kaza işlerine bakan kadılar gönderilirdi. Hz. Peygamberin kadıları arasında Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesut, Übey b. Kab, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa el-Eşârf gibi kişiler göze çarpmaktadır³ Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde başlayan kadılığı daha sonra Abbasiler döneminde Kadı'l Kudatü'd-Dünya adı altında ve ilk Kadı'l Kudat olarak Ebu Yusuf (Yakup b. İbrahim b. el-Kûfî)'u görmekteyiz⁴.

Kaza gibi üzerinde çok durulmuş fıkıh kurumlarından biri olan fetva, fakihin hüküm mahiyetinde olmaksızın, verdiği cevap anlamına gelir. Nasıl ki hüküm vermeğe yetkili fakihe kadı denilirse, fetvayı veren fakihe de müftî denir. Kadı ile müftî arasındaki fark ise, müftî şeri kanunları kaynaklarından (Kur'an, Hadis, Kıyas, İcma) çıkarıp düzenler: kadı ise bu kanunlardan kendisine sunulan olayla ilgili hükmü bulup uygular.

Hz. Peygamber döneminde bizzat kendisinin verdiği fetvalar ile daha sonra dört halife dönemlerindeki gerek halifelerin gerekse öteki sahabelerin ve tabîinden olan kişilerin fetvaları daha sonraki nesiller için ana kaynaklar olmuşlardır. Fetvalar önemli siyasi olayları da kapsadığından İslam devletlerinde bu bakımdan da özel önem taşırdı. Emevîler kendi dönemlerinde müftülerden görüş almadan büyük işlere girmezlerdi. Abbasiler şer'i delillere kıyası da katan Irak fakihlerine ilgi duymuşlar ve Ebu Hanife ile dostlarının görüşlerinden yararlanmışlardır. Osmanlı devletinde de bu geleneğe uyulmuş, bazı istisnalar dışında genelde fakihler Hanefiye imamlarının görüşleri doğrultusunda, kaynak göstermek şartıyla fetva vermiştir, şeyhülislam ise bundan muaf kalmışlardır⁵.

Osmanlı devletinde Meşîhât-ı İslamiye diye adlandırılan şeyhülislamlığın kuruluşu ile ilgili olarak a) Osmanlılar, Kölemenlilerin yanında bulunan Abbasi halifesinin sahip olduğu durumu taklit ederek böyle bir kurumu kurmuş olduğu, b) Osmanlı ulemasının, patriklikte olduğu gibi, bir dînî başkanın başkanlığında örgütlendiği, c) Ya da bu kurumun devletle var olan dünyasal iktidar yanında yasal yetkilerle donatılmış sufi-dînî bir geleneğin sonucu olarak doğmuş olabilir görüşlerini ortaya koyan Batılı araştırmacıların görüşlerine karşı bazı tarihçilerimizin katılmayıp, bu durumun ortaya çıkışını tek ve belli bir nedene bağlamanın imkânsız olduğunu, bunun başka dinlerdeki ruhânî siyasetin taklit edilmesiyle açıklamaya kalkmanın bütünlüğü kişisel devlet anlayışı arasında büyük ayrıcalıklar olduğunu; biri, taraflarından dünyevi ve uhrevi görevler beklerken ötekisi yalnızca uhrevi görevler beklediğini bunun için de şeyhülislamlık ilk patriklikin birbiriyle mukayese etmenin imkânsızlığını belirtirler.⁶ Osmanlı sultanları, askerî, idarî, siyasi konularda kendilerine nasıl yardımcıları edinmişlerse, kendilerinin yeteri kadar bilmedikleri dînî konularda da, kendilerine yardımcı olacak ve fetva verecek din konusunda uzman kişiler edinmeleri tabiidir. Böylece hem kendilerinin yükleri azalıyordu, hem de aldıkları fetvalar ile dünyevi ve uhrevi sorumluluktan kurtulmuş oluyorlardı.

Osmanlılarda şeyhülislamlık ünvanının ilk zamanlarda hangi tarihlerde kullanılmış olduğu kesin olarak bilinmiyor. Yalnız Fatih'in yazdırdığı kanunnameye şeyhülislam ve müftü diye iki

² Geniş bilgi için bkz., Mustafa Nuri Paşa, *Netâyıcı'l-Vukuât*, nşr. N. Çağataş, Ankara. 1979, c. I-II. s. 292-293; Yediyıldız Bahattin *Institution Du Vaaf Au XVIIe Siecle en Turqie*, Ankara 1990, s. 128-140; Öztuna, Yılmaz *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul. 1986, c.II, s. 146-151; Shaw, Stanford, Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul. 1982, c.II, s. 166-234.

³ Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara. 1979, s. 42.

⁴ Ebu Yusuf, *Kitabü'l Haraç*, Çev. Ali Özek, İstanbul 1970, s. 12.

⁵ Ebul'ulâ Mardin, "Fetva" *İ.A.*, İstanbul 1993, c. IV, s. 583

⁶ Kazıcı a.g.e., s. 160 Kaydu, Ekrem; *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (A.Ü.İ.F.D.) Sayı 2, s. 201-210.*

ünvanla söz edilen kişinin ulemanın başkanı olarak yazılmakta⁷ Daha sonraki kaynaklarda ise müftü ve şeyhülislam lakapları görülmektedir⁸. Şeyhülislamlar, hiç şüphesiz 16. yüzyılın ortalarından⁸ sonraki dönemlere kadar ilmiye sınıfının başkanları olmadıkları anlaşılmaktadır. Bunlar fetva verecek derecede bilgiye sahip olduklarından hürmet ifadesi olarak bunlara Şeyhülislam denilmiştir. Bilindiği gibi fetva vermek için hanefi fıkhını çok iyi bilmek gerekliydi. Osmanlı döneminin ilk dönemlerinde müftülük, kadılık ve müderrisliğin bir kişinin üzerinde bulunması çok nadirdir. Bu ilk görevi üzerinde toplayan kişi Molla Fenari⁹ olmuştur¹⁰.

Yukarıda belirttiğimiz gibi islam mahkemeleri ve kadıları Hz. Peygamber döneminden beri vardı. Osmanlılarda bir ordu kadısı makamı oluşturarak denetimi sağlamak için I. Murat zamanında bir çalışma yapılmıştır. Bu itibarla kadıaskerlik oluşturulmuş ve görevi de eski İslam merkezlerinden bilim adamı getirip ulema sınıfı kurmak, Osmanlı devleti için yargıç ve öteki memurları yetiştirecek medrese açmak ve Osmanlı uyruklarını burada eğitmek idi. XV. yüzyıl ortalarına doğru çok başarılı olan kadıaskerlik ya da kazaskerlik zamanla ulemayı tek elden yönetmenin zorluğu anlaşılınca, Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri olarak ikiye ayrılmıştır. XV. yüzyılın sonlarına doğru ise, ilmiye başkanlığı, İstanbul müftüsü aracılığıyla kazaskerler tarafından paylaşılmaya başlandı¹¹. Bütün müftülerin başkanı olarak ve verdiği fetvalarıyla önemi artan Ebu Suûd Efendi'nin Kanuni döneminde İstanbul başmüftüsü olarak bu makama gelmesiyle durum değişmiş ve uzun süren şeyhülislamlığı döneminde güç dengesinde değişiklik olmuştur. Ebu Suûd üst sınıf kadıları, müderrisleri ve müftüleri atama yetkisini üzerine almış ve 1574 tarihine kadar müderris, mevali ve müftülerin atamaları sadrazamlar tarafından yapılırken, cahil olmaları yüzünden bu tarihten sonra sadrazamların elinden alınmış, şeyhülislamlara bırakılmıştır. Böylece kazaskerlerin, müftülerin, kadıların, imanların, hatiplerin ve bazı meşayihî atamaları anında, sadrazamlar tarafından yapılacak haksızlıkların önlenmesi için bu yetki şeyhülislamlara verilmiştir¹². Bundan sonra ilmiye sınıfının başkanı olarak günümüzün Adalet, Milli Eğitim Bakanlıkları ile Dînyet İşleri Başkanlığının görev ve yetkilerini üzerinde toplayan¹³ şeyhülislamların görev ve yetkilerinin dönemlere göre değişik olduğunu görmekteyiz. Önceki İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı devletinin ilk kuruluş dönemlerinde de fetva veren bir müftü olarak görülüyorsa da daha sonra yargıyı, eğitim ve öğretim ile fetvayı da üzerine alan güçlü bir kurumun başı olarak yerini almıştır.

I. Şeyhülislamların Rolü

Şeyhülislamlar her ne keder yargı, eğitim-öğretim ve fetva verme yetkisini üzerlerine almışlarsa da yine de siyasi iktidara bağlı bir kurum olarak görülmektedirler. Bu yüzden mesela batıdaki kilise örgütleri gibi özerk bir durumda olmadıkları anlaşılmaktadır¹⁴. Buna rağmen Osmanlı yönetiminde en serbest hareket eden, siyasi olaylarda önemli görevler alan dînî ve iktidarı temsil ettiğinden toplum içerisinde büyük değeri olan bir kurum olduğu da unutulmamalıdır. Şeyhülislamlar, ne idâm edebilir, ne de hapsedebilirlerdi¹⁵.

Osmanlı Devletinde din herşeyin üzerinde olduğundan şeyhülislam görünüşte sadrazamla aynı derecede sayılmışsa da manen ondan yüksekti. Ayrıca 1584 tarihinde III. Murat döneminde;

⁷ Şeyhülislam ulemanın reisidir. denilir. Bkz. Dursun, Davut, *Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İstanbul 1989, s. 329

⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 175; Kazıcı a.g.e., 158.

⁹ İlk şeyhülislam olarak kabul edilir. Bkz. Kazıcı, a.g.e., s. 161

¹⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 176.

¹¹ Shaw, a.g.e., s. 198

¹² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 179

¹³ Kazıcı, a.g.e., s. 162.

¹⁴ Dursun, a.g.e., s. 330.

¹⁵ Buna rağmen üç şeyhülislam öldürülmüştür. Bkz. Öztuna a.g.e., s. 148; Uzunçarşılı, s. 223.

Osmanlı sadrazamlarına şeyhülislamı ziyaret etmeleri kanun olmuş ve bu da şeyhülislamın önemini artırmıştır. Dahası bir isyan anında padişah aleyhine fetva vereceği ve özellikle yönetimin zayıfladığı dönemlerde kendisinden çekinilirdi. Şeyhülislamın öneminin artması doğrultusunda yetki ve nüfuzları da artmıştır. 16 Şeyhülislam ile sadrazamı eşit rütbede tutulduğundan bayramlaşma törenlerinde şeyhülislam, huzura girdiğinde padişahlar üç adım ilerleyerek kendisini ayakta karşılar olmuşlardır¹⁷. Her ne kadar güçlü padişahlar şeyhülislamlardan fetva almak konusunda güçlük çekmemişler ve hatta siyasi fetvalar bile alabilmişlerse¹⁸ de zayıf padişahlar güçlü şeyhülislamlardan istedikleri fetvayı alamamışlardır. Bazı padişahlar ise kendi adamlarını şeyhülislam yapmak suretiyle bu sorunu çözmüşlerdir¹⁹. Osmanlı padişahları, şeyhülislamlardan savaş ilan etmek, barış yapmak, askeri kanunun değişmesi, yenilik yapılması, müslüman olmayan uyruğun isyanı, yolsuzluk yapanların öldürülmeleri ya da bir vezirin idam edilmesi gibi genel hukuka ait fetvalar istemişlerdir²⁰.

Özellikle III. Murat'tan sonra gelen padişahların zayıf idareleri, küçük yaşta deneyimsiz olmaları ve XVII. yüzyılda ortaya çıkan kapıkulu ayaklanmalarından sonra padişahı görevden alma ya da öldürülmesi konusunda şeyhülislamın verdiği fetvalar, oynadığı roller padişahların gözlerini korkutmuştur²¹

Fetva ile birlikte eğitim-öğretim ile yargı da şeyhülislamın elinde bulunduğundan bunların hem öğrenciler hem de halk üzerinde büyük etkileri olduğunda hiç şüphe yoktur. Bu itibarla geniş toplulukları arkalarında sürükleyebiliyorlardı. Osmanlı toplumunda ortaya çıkan her siyasi ve sosyal olayda az çok şeyhülislam kurumunun etkisi olmuştur. III. Selim'in görevden alınmasında, IV. Mustafa'dan sonra II. Mahmut'un padişah olmasında Tanzimata karşı sosyal tepkilerde, Kırım savaşı esnasında İstanbul'da onbinlerce medrese öğrencisinin ayaklanmasında, 1876'da medreseliler isyanında ve V. Murat'ın tahta çıkarılmasında vs. şeyhülislamın da büyük rolü olmuştur²²

II. Nizamı Cedid (Yeni Düzen) Döneminden Sonra Şeyhülislamlık

Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı yenilip ve ardından da 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması'nı yaptıktan sonra artık devlet içerisinde bazı yeni düzenlemeler yapılması gerektiğini anlamıştı. Bunun üzerine I. Abdulhamit, III. Selim, II. Mahmut gibi padişahlar başta (Yeniçeri) olmak üzere devletin her kademesinde yeni düzenlemeler yapmak istediler²³. III. Selim'in tahta çıktığı günlerde söylediği şu sözü döneminin durumunu güzel şekilde dile getirir: *Devletin irad ve masrafı (gelir ve gideri) ve zaid sefahatı (artı zevk ve eğlencesi) cümlemizin malumudur (hepimizin bildiğidir). Bana şimdilik kuru ekmeğe kani ol (kuru ekmeğe yetin) dersiniz ben razıyım. Eğer birine taarruz (saldırı) eylesem pederi de böyleydi deyu lisan (dil) uzatacaksınız. Bana beyan edin (açıklayın) Allah aşkına. Devlet elden gidiyor. Sonra fayda vermez, ben bildiğimi size ifade ettim, Siz de Devlete hissemensiniz(hisselisiniz)*²⁴

¹⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., 178-179

¹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.191.

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Hizmetli, Sabri, "Mezhepler tarihi yönünden Kemalpaşazadenin Görüşleri", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, 26-29 Haziran 1985, Ankara 1986, s. 123-139.

¹⁹ Dursun, a.g.e., s. 330

²⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 198.

²¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 188.

²² Dursun, a.g.e., s. 350-354

²³ Shaw, a.g.e., c.I, s. 351-354.

²⁴ Kaynar, Reşat **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, T.T.K. Yayınları Ankara 1991, s. 2

Sonunda III. Selim'in isteği üzerine devletle ilgili raporlar (lahiya) yazıldı. Rapor yazanlardan birisi de ulemadan Tatarcık Abdullah Efendi idi. Abdullah Efendi raporunun ikinci bölümünde ulemadan, eğitim ve öğretimin yeniden düzenlenmesinden ve kadıların seçiminde yapılan ahlaksızlıklardan söz ederek, yeni düzenlemeler yapılmasının gerektirdiğini belirtir²⁵

Yalnız bu işler kolay olmuyordu. Kişilerin çıkarlarına dokunulduğu zaman ayaklanmalar oluyordu ve kelleler isteniyordu. Bu ayaklanmalarda III. Selim döneminde olduğu gibi şeyhülislam da etkili oluyorlardı. Bu dönemde şeyhülislam olan Ataullah Efendi, III. Selim'in dîni ihlal ettiğini ileri sürerek tahttan inmesi için fetve veriyordu²⁶

Bütün bu olaylar tek bir şeyi gösteriyordu. O da merkezi yönetim gücünün zayıfladığını ve bu gücün ordu, ayanlar ve başlarında şeyhülislamın bulunduğu ulema tarafından paylaşıldığını. Bunun üzerine daha sonra padişah olan II. Mahmut (1808-1839), zaman kollayarak bunların gücünü kırmak ve merkezin gücünü arttırmak için harekete geçecektir. Bunun için 1926'da Yeniçeri ocağı ortadan kaldırılmıştır. Yine bunun için ayanlara karşı savaş açılmıştır, ama bir kısmı da başarılı olamamıştır²⁷. Ayrıca ulemanın dolayısıyla şeyhülislamın gücünü de kırmak için yeni okullar açılmıştır. Din, devletin temelini teşkil ettiğinden medreseleri kaldırmak mümkün değildi, bunun için medreseler korunmuş, bunların dışında yeni bir eğitim verecek olan tıp, harbiye, edebiyat, mızıka, vs. okullar açılmıştı. Böylece Osmanlı eğitim sistemi ikiye ayrılmış oluyordu²⁸

II. Mahmut'tan sonra da bu tür çalışmalar devam etti. Mesela okullarla ilgili olarak padişahın isteği üzerine yeni bir eğitim ve öğretim programı düzenlemek için özel bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonda daha sonra şeyhülislam olacak olan Arif Hikmet Efendi de görev aldı. Genelde komisyona katılanlar yenilik taraftarı olan kişilerdi. Komisyonun yaptığı çalışmalar bir kanuna bağlandı. Bu kanunla medresenin dışında, devletin kontrolü altında bir darülfünûn kurulması, ortaokul açılması ve bu okullarla birlikte ilkokulların da ulemanın elinden alınarak devlete verilmesi kararlaştırıldı. Kanunun yayınlanmasından sonra da bir buyruk ile milli eğitim işlerinin yürütülmesini ve kontrol edilmesini yapacak olan bir *Meclis-i Daimi-i Maârif-i Umûmî* (Daimi Genel Meclisi) kuruldu. Bu meclisin amacı ilk, orta ve yüksek öğretim kurumlarını, medreselerin etkisinden kurtarıp devletin otoritesi altına almaktı. medreseler ise, yeniçerilerin yaptığı gibi, bütün yeniliklere karşı çıkarak, olduğu gibi varlığını sürdürmek istiyordu. Yeni açılan okullar ise, yavaş yavaş batılı yöntemleri benimsiyor ve zamanla birbirlerini inkâr eden yeni gençler yetiştirmeye bağlıyordu²⁹.

Bundan başka yine bu dönemde genelde ulemanın elinde bulunan vakıflara da el atılıyordu. 1826 yılında bütün vakıfların denetimi ve yönetimini üzerini alan Evkaf-ı Hümayun Nezareti (Vakıflar Bakanlığı) kuruldu. Böylece vakıflar konusunda yetkili tek organ bu yeni kurulan bakanlık oluyor, vakıflar da devletleştiriliyordu. Bundan sonra da vakıflarla ilgili çalışmalar sürdürecektir³⁰

Yeni düzen çalışmaları döneminde yapılan bir başka yenilik de hukuk alanında olmuştur. Osmanlı devleti bir şeriat devleti olduğundan İslam hukukuna göre yönetilirdi. Bu hukuka aykırı olmamak şartıyla sultanın hukuk yapma ya da yasama yetkisi vardı. Padişah icra ve yargı gücünün başı sayılarak bu yetkilerini yüzyıllarca şeriata uygun olarak kullanmıştır. Dîvân-ı

²⁵ Kaynar, a.g.e., s. 8.

²⁶ Kaynar, a.g.e., s. 370.

²⁷ Geniş bilgi için bkz. ,shaw,a.g.e.,c.II.s. 25-80

²⁸ Shaw, a.g.e., c.II.s. 77-78; Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, T.T.K. Yayınları Ankara 1983, c.v.s. 158-162.

²⁹ Karal, a.g.e., s. 182-183.

³⁰ Yediyıldız, bahattin- Öztürk, Nazif, "Tanzimat Döneminde Vakıf Uygulamaları", 150. Yılında Tanzimat, yayına hazırlayan Hakkı Dursun YILDIZ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992. s. 572-573.

Humâyûnu, islam hukukunun tasvir ettiği anlamda bir Şûrâ ya da meclis olarak görmüştür. XVII. yüzyılın sonlarına doğru Dîvân-ı Humâyûn'un önemi azalmaya, Osmanlı Devletini cihan devleti yapan hukuki esaslar terk edilmeye başlanmış, padişah ya da sadrazamlar merkezîyetçi ve kişisel bir yönetime yönelmişlerdir. Böylece de duraklama, gerileme ve çöküş başlamıştır. Bu gerileme ya da çöküşün asıl nedeni İslam hukukunun temel esaslarını uygulamaya yansıtılmamasıdır. Yönetim hataları yüzünden çöken Osmanlı devletinin hızlı çöküş sebebi Avrupa devletlerinin tehdidi ve bir kısım Avrupa taklitçilerinin baskısı sonucu, yüzyıllarca uygulanan idari, siyasi ve hukuki esaslarda aranmıştır. Bu zan ve düşünce devleti kurtarmak için bir kısım devlet adamlarını Avrupayı taklide yönelmiştir. Şer'i esasları bilmeyen Avrupalılar ise çöküşün nedenini İslam hukukuna yüklemeye çalışmışlardır. Bu yüzden Osmanlı hukukunda önemli değişikliklere ve yeni düzenlemelere gidilmiştir. Tanzimat döneminde başlayan ve yaklaşık yüzyıl kadar süren düzenlemeler ile hukuki alanda kanunlar, nizamnameler ve talimatnameler yapılmış ama yine de Avrupa devletlerinin reform istekleri son bulmamış ve Osmanlı devletinin çöküşü de engellenememiştir.³¹

Adli sistemde yapılan yenilikler doğrultusunda II. Mahmud döneminde kurulmuş olan *Meclis-i Vâlây Ahkam-ı Adliye*, Gülhane Hattı'nın ilanından sonra geliştirilmiş ve 1850'lerin ortasında yetkileri yönünden ikiye ayrılmıştı. 1861'de ise *Meclis-i Ahkam-ı Adliye* ile Meclis-i Tanzimat yeniden birleştirilmiş ve yapılmakta olan yeniliklere gözetleme görevi ile birlikte danışma, icrai ve adli yetkiler verilmiştir. Yedi yıl sonra *Melis-i Ahkam-ı Adliye*, yeniden *Şuray-ı Devlet* (Danıştay) ve *Diva-ı Ahkam-ı Adliye* (Adli Hükümler Divanı) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Şuray-ı Devletin kuruluş nedenleri arasında Fransız etkisi başta gelmektedir. Şuranın yetkileri arasında : a) Her türlü kanun ve tüzük tasarılarını inceler ve hazırlar. b) Her türlü mülkü işler hakkında kendine verilmiş olan yetkiler içerisinde karar verir. c) Mülki ve adli makamlar arasında çıkan ihtilafın kaynağını belirler. d) Yürürlükte olan kanun ve tüzük hakkında devlet dairelerinden gelen yazılara görüş bildirerek cevaplar. e) Memurların mahkemesini yapar. f) Padişah ve bakanlar tarafından Şura'ya sorulacak her türlü konuda görüş bildirir vs. Ayrıca, Devlet Şurası beş daireye ayrılmıştı : 1) *Mülkiye ve Harbiye*, 2) *Maliye ve Evkaf*, 3) *Kanun dairesi*, 4) *Maarif Dairesi* 5) *Nafia ve Ziraat*.

1869 yılında Devlet Şurası'nın *Mülkiye Maarif* daireleri birleştirildi ve *Muhakemet Dairesi* adıyla yeni bir daire kuruldu. 1872 yılında ise Devlet Şurası, a) *Tanzimat* b) *Muhakemat*, c) *Dahiliye* olmak üzere üçe ayrıldı.³² Daha sonra 1869'da *Nizamiye Mahkemeleri*'nin kurulması sonucu, Şer'i mahkemeler ile *Nizamiye mahkemeleri* 'nin görevleri ayrılmış, 24 C. ahır 1305/1887 tarinli sadrazamlıktan gönderilen bir yazı ile kadıların fiili yetkileri küçütülmüş ve askeri davalar için Şer'îye mahkemeleri yerine *Nizamiye mahkemelerine* ne görev verilmiştir.³³

Meşrutiyet döneminde ise Mithat Paşa tarafından hazırlanıp kabul edilen *Kanun-i Esasi* (Anayasa)'nın 87. maddesinde şöyle denir. *Devai-i Şer'îye mehakimi şer'iyede ve devai-i Nizamiye mehakimi Nizamiyede rü'yet olunur.* (şer'î davalar Şer'îye mahkemelerinde, nizami davalar Nizamiye mahkemelerinde görülür). 53. madde ise sadaret yoluyla padişahın izni üzerine, konu ile ilgili dairelerden yapılan geniş açıklamadan sonra kanun düzenleme ya da yürürlükteki bir kanunu kaldırma çalışmalarını Devlet Şurası'na veriyor. 54. madde ile de Devlet

³¹ Cin, Halil, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", 150. Yılında Tanzimat, a.g.e., s. 11-32.

³² Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1988, c. VII, s. 144-147.

³³ Ebül-Üla Mardin, "Kadı", İ.A., İstanbul 1993, c. VI, s. 45.

Şurasının hazırladığı tasarı önce Milletvekili Meclisi'nde sonra Ayan Meclisi'nde kabul olunduktan sonra Padişah'ın da onayı üzerine yürürlüğe gireceği belirtiliyor. 7. madde ise yürütme yetkisinin Padişah'a ait olduğunu açıklıyor. 8. madde ile Osmanlı Devleti uyuşunda bulunan herkesin, dini ve mezhebi ne olursa olsun ayrılık gözetmeden Osmanlı kabul edilirken 17. madde ile de bütün Osmanlıların kanun önünde, din ve mezheplerinin dışında, ülkenin hukuk ve görevlerinde eşitliği kabul ediliyor.

Şeyhülislamla ilgili olarak 27. maddede, Sadrazam ve Şeyhülislamlık makamına, padişah tarafından güvenilen kişilere verileceği belirtilirken³⁴, daha sonra II. Meşrutiyet döneminde (1909) Kanun-i Esasinin aynı maddesinde biraz değişiklik yapılıyor ve "Sadrazamın tensip ve arzı ile" şartı getiriliyor³⁵

Özet olarak yukarıda belirttiğimiz üzere Nizam-ı Cedid'den sonra Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde hukuk alanında yapılan yenilikler, adliye teşkilatında meydana gelen değişiklikler ve medrese dışında yeni okulların açılmaları hiç şüphesiz ulemanın etkinliğini önemli şekilde azaltıyordu ve okullar için yapılan ders programları da ulemanın yabancı olduğu bilimlere doğrultusunda oluyordu. Gerçi, Tanzimat döneminde de şeyhülislam eskiden olduğu gibi fetva makamını elinden bulunduruyordu, bakanlar kurulu üyesi olarak söz sahibi olma hakkı vardı ve Şer'i mahkemelerin kendisine bağlı kalması ile de bazı yetkilerini koruyordu, ama XV., XVI. ve XVII. yüzyıllardaki önemini yitiriyordu. Zira son dönemde adliye ve milli eğitim vekaletleri kurularak, daha önce şeyhülislamın yetkisinde olan bu alanlar bu bakanlıklara kaydırılıyordu, ayrıca II. Meşrutiyet döneminde sadrazamın uygun gördüğü kişinin padişahın onayı ile seçileceği maddesi konuluyordu. Dahası vakıflar da büyük ölçüde ulemanın elinden alındığından şeyhülislama bir darbe daha vuruluyordu. Böylece şeyhülislamın yetkileri azalırken hem eğitimde hem de adliyede ikili uygulamalar ortaya çıkıyordu.

B. ŞEYHÜLİSLAMLĞIN SON BULMASI

Her ne kadar şeyhülislamlığın yetkileri sınırlansa da yine de bir padişahı düşürüp yerine başka birini geçirmek için onun fetvasına ihtiyaç duyulurdu. Buna bir örnek verecek olursak 31 Mart olayı olarak tarihe geçen ve II. Abdulhamit'in tahttan indirilmesine sebep olan ayaklanma sonunda II. Abdulhamit'in hal' edilmesi ile ilgili fetvayı zamanın şeyhülislamı Mehmet Ziyaeddin Efendi yazmıştır³⁶. Oysa ki 31 Mart olayında önce şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyeti yıkıcı davranışları yüzünden hükümetten ayrılması ve yerine Abdulhamit'e sunduğu pusulada adları yazılı kişiler arasında bulunan Rumeli Kazaskeri Ziyaeddin Efendi'nin seçilmesi ile şeyhülislamlık makamı doldurulmuştu.³⁷ II. Abdulhamit, her konuda olduğu gibi şeyhülislamlık konusunda da şüphesiz çok titiz davranmış olması gerekir, ama ittihatçılar baskı yaparak şeyhülislam'dan bu fetvayı almışlardır.³⁸

Meşrutiyet döneminde artık şeyhülislamların yetkileri ve etkileri gittikçe azalmaktadır. Her ne kadar kabinenin bir üyesi olsalar da bütün ipler İttihat ve Terakki ve Terakki Partisi'nin elindedir. İttihatçılar olaylara parti gözlüğüyle bakmaktadırlar ve dîni konularda ilgisiz davranmaktadırlar. Bundan dolayı Ahmet Şîrânî, Beyânü'l- Hak'taki bir makalesinde şeyhülislamla ilgili olarak... *şeyhülislam efednin birinci vazifesi ahkam-ı şeriye ve adab-ı ilmiyyeyi muhafaza etmek ve tedrisat-ı dînîyyety teftiş ve nezareti altında bulundurmaktır. Doğrusunu söylemek icab ederse son asır şeyhülislamları bu vazâif-i mühimmeyi (önemli görevleri) hiç ifa etmemiş veyahut edememiş ve hâlâ da ifa edilmiyor veyahut edilemiyor...* dedikten sonra okullardaki dîni eğitimin sınırlandırılıp azaltılacağını duyduğun için kan ağladığını dile getirir. İslam hüküm-

³⁴ Geniş bilgi için bkz. *dustur* (Birinci Tertip) "Kanun-i Esasi" IV, s. 4-20

³⁵ *Dustur* (İkinci Tertip) IV, 638.

³⁶ Fetva için bkz., *Beyanü'l-Hak*, İstanbul 1325, s. 692.

³⁷ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, Sadeleştiren Ziyaeddin Engin, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul .1978, s. 46-49.

³⁸ Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara 1983, I, kısım II, s. 211.

lerinin ve kurallarının korunması gerektiği konusunda da şöyle demektedir....*gelelim ahkam ve adab-ı İslamiyyenin muhafazası hususuna. Hürriyeti başıboş ve yularsız olarak salıyorlarmış behayim (hayvanlar)'ın hürriyeti telakki eden (anlayan) bir takım efkar-ı faside ashabinın (kötü düşünce sahiplerinin), ashab-ı dînîye (din sahipleri) ve adab-ı İslamiye (İslam kurallarına) karşı livâ-ı isyânı ret eyledikleri (isyân bayrağı kaldırdıkları) görülmekte ve bu gibilerin adedi gün geçtikçe çoğalmaktadır...Zehirlerini alenen her yerde saçıyorlar ve birçok şebâb-ı İslamiyenin (İslam gençlerinin) efkâr ve İtikatlarını ifsât ediyorlar (düşünce ve inançlarını bozuyorlar) ..Şeyhülislam Efendi bu cihetleri nazarı dikkate alarak ona göre tedbirler almalıdır*³⁹

Yine bu dönemde ahlakın bozulmaya başlaması üzerine Bursa Mebusu Ömer Fevzi, şeyhülislama çağrıda bulunduğu makalesinin bir bölümünde şöyle der: *Ey şeyhülislam hazretleri müslümanların ahlak ve adabını muhafazaya himmet ediniz. Zira vazifenizdir. Etmezseniz ahirette mesulsünüz, edemiyecseniz o makamı edebilecek bir zata terkediniz*⁴⁰. Zamanın başında daha bunun gibi pek çok yazılar yazılmakta ve şeyhülislamın yetki ve görevleri tartışılmaktadır. XX. y.y. başlarında şeyhülislamın etkisi azaldığı gibi ulemanın etkisinin de azaldığı görülmektedir. Mesela: 31 Mart 1325 tarihinde avcı taburlarındaki çavuş ve erlerin Şeriat isteriz diye ayaklanmaları üzerine, askerleri yatıştırmak için *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye* (İslam İlim Cemiyeti)'de *Asker Eylvatlarımıza Hitabımız* başlığı altında kendi yayınları olan *Beyanü'l-Hak* gazetesinde uzunca bir yazı yayınladılar. Büyük harflerle yazılmış bir besmele ile başlayan ve beş sayfa tutan bu yazıda ulema sanki askere yalvarırcasına bir dil kullanılmaktadır ve bir bölümünde:

"...Akait, fıkıh kitabımızı biz mütalaa (inceleme) ediyoruz. Size dînîzi, imanınızı, abdestinizi, namazınızı, orucunuzu, haccınızı, nikâhınızı, ibadetlerinizi biz öğretiyoruz. Biz olmasak Şeriatı nereden bileceksiniz, kıymetini nasıl takdir edeceksiniz. Madem ki Şeriat istiyorsunuz ne güzel talep, ne âlâ (yüce) himmet (çaba), lakin yavrularımız affedersiniz, o bizim vazifemizdir. Sakın vazifemizi gaspetmeyiniz. Sizin vazifeniz cihad fî sebiillillahdır (Allah yolunda savaştır), yani muharebedir. Ama nerede? Düşman hududunda. İstanbul'da değil, birbirinizle de değil... denilmektedir, ayrıca istibdat dönemi de yerilmektedir.⁴¹

Kısacası Meşrûtiyet döneminde ulemanın devlet içindeki etkisinin azaldığını ve parti yüzünden de bölündüğünü görmekteyiz. Meşrûtiyet ilan edildikten sonra ulemanın siyasete katılmasına ses çıkarmayan İttihatçılar aradan bir süre geçince artık ulemanın siyaset yapmasına karşı çıkmaktadırlar ve kongrelerinde Cemiyet-i İlmiye ulemasının siyaset yapmasını hoş karşılamamaktadırlar. Bu konu ile ilgili olarak Beyanü'l-Hak dergisindeki bir makalesinde (sayfa 2360) Mustafa Sabri: *Cemiyet-i İlmiye'nin vekiyle İttihat ve Terakki Cemiyetiyle iken siyasete katılma hakkı kabul edilmişti. Aralarındaki bağ koptuktan sonra bu hak tanınmak istenmemektedir. Halbuki, İttihat ve Terakki'nin Şehzadebaşı Kulübünde siyasetle meşgul olan bir ilmi heyeti vardır. Öyleyse mesele: "Ey ulema! Siz İttihatçılarla olursanız hakkınız korunur, ayrılırsanız hakkınız tutuklanır, şeklini alarak millet fertlerinin sahip olacağı temel hakların yalnız bir tarafla hoş geçinmekle ibaret olan bir pamuk ipliğine bağlanmıştır."* derken o günkü İttihatçıların durumlarını yansıtmaktadır.

İstanbul'daki şeyhülislamlık makamı Ankara'da BMM'nin açılış ile yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmuştur. T.B.M.M. hükümeti, İstanbul hükümeti aleyhinde aldığı bir dizi kararlar hem İstanbul hükümetini, hem de onun kurumu olan şeyhülislamlığı etkilemiş ve 1922 yılında saltanatın hilafetten ayrılması ile de İstanbul hükümeti ile birlikte şeyhülislamlık makamı da tarihe kavuşmuştur. Bundan sonra T.B.M.M. hükümetinin oluşturduğu Şeriye ve Efkafe vekaleti, daha önce şeyhülislamlığın yaptığı görevleri yerine getirecektir.

³⁹ *Beyanü'l-Hak*, 1327, sayı 142, s. 2541.

⁴⁰ *Beyanü'l-Hak*, sayı 17, s. 373-375

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. *Beyanü'l-Hak*, 6 Nisan 1325, s. 668-673.

C. ŞER'İYE VE EVKAF VEKALETİ

Daha sonra gelen *Milli Mücadele* döneminde ise, Ankara'da T.B.M.M.'nin açılması ile İstanbul'da Osmanlı hükümetinin şeyhülislamlığı devam ederken Ankara'da T.B.B.M. hükümetinin kurulması (2 Mayıs 1920) ile de kabinede yeni bir *Şer'iye ve Evkaf Vekaleti*'nin kurulduğunu görüyoruz.⁴²

Daha sonra 1921 (20.01.1337) yılında T.B.M.M. tarafından kabul edilen *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* (Anayasa)'nın 5. maddesi gereğince şer-i hükümlerinin yürütülmesi, bütün kanunların yapımı, değişimi, yürürlükten kaldırılması yetkisi T.B.M.M.'ne veriliyordu⁴³ Dînî işleri de *Şer'iye ve Evkaf Vekaleti* yürütüyordu.

1923 (29.10.1339) yılına gelindiğinde *Teşkilatı Esasiye Kanunu*'nda bazı değişiklikler yapıyordu⁴⁵. Yapılan değişikliklerden birisi de *Teşkilatı Esasiye Kanunu*'nun 2.maddesine, "Türkiye Devletinin dîni, Dîn-i İslamdır.."maddesi konuluyordu. 1921 Anayasası'na (*Teşkilatı Esasiye Kanunu*) böyle bir maddenin konmasına gerek görülmediği halde 1923 yılında, Cumhuriyetin kurulduğu gün bu maddenin eklenmesinin sebebi ne olabilirdi? Aradan 4 ay geçtikten sonra 3 Mart 1924'de hilafet kaldırılıyor ve 20 Nisan 1924'te ise yani aradan 6 ay geçmeden 105 maddelik *Teşkilatı Esasi Kanunu* yapılıyor⁴⁶ ve 1928 yılında ise *Teşkilatı Esasiye Kanunu*'nun 2.maddesi yeniden düzenlenerek daha önce "Türkiye Devleti'nin dîni, Dîn-i İslamdır, Resmî lisanı Türkçedir" olan şekli değiştirilip yerine "Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milletçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçısıdır. Resmî dili Türkçedir. Makarî Ankara şehridir"⁴⁷ cümlesi yazılıyordu.

Şer'iye ve Evkaf Vekaleti (Bakanlığı), Osmanlı döneminde Şeyhülislamlığın yaptığı gibi padişahla ilgili olarak fetva vermeğe devam eder. 1922 yılında Vahdettin İstanbul'u bir İngiliz zırlısı ile terkedince Ankara Hükümeti telaşlanır ve meseleyi çözmek için T.B.M.M. toplanır.O zaman *Şer'iye Vekili* olan Vehbi Efendi Mecliste şu konuşmayı yapar.

"Efendim, Heyeti Vekile Reisi (Başbakan) Hazretlerinin yaptığı açıklama üzerine hilafet unvanını taşıyan kişinin kaçışı gerçekleşmiştir. Böylece İslam milletinin Başkanı tanınan bir adamın ecnebi himayeti altına geçmesi ve bize düşman olan İngilizlerin vapuru ile kaçması İslamiyet adına utanç vericidir. Böylece bu adam fiilen hilafet makamını terketmesiyle şer'an düşmüş olur. Yani bu gün şu saatte hilafet makamı boştur. Hilafet makamı boşalınca bütün müslümanlar üzerine bir imam seçmesi ve biat edilmesi vaciptir. O halde şer'an şu saatte üzerimize yüklenen bir vücup (zorunluluk) vardır. O vücupu yerine getirmekle sorumluyuz, onu yerine getirmek bir halife seçilmesiyle hasıl olacağından, hilafet makamına bir halife seçilmesini teklif ederim"⁴⁸. diyerek konuşmasını bitirir.

⁴² *Dustur* (3b Tertip) I, 6

⁴³ *Dustur* (3. tertip) I,6

⁴⁴ İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun, *Dustur*. (3. tertip) III,99

⁴⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, (Devre I) I, 138.

⁴⁶ *Dustur* (. tertip) V, 198

⁴⁷ *Dustur* (3. tertip) V, 142

⁴⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi., XXIV, 563.

C. ŞER'İYE VE EVKAF VEKALETİ

Daha sonra gelen *Milli Mücadele* döneminde ise, Ankara'da T.B.M.M.'nin açılması ile İstanbul'da Osmanlı hükümetinin şeyhülislamlığı devam ederken Ankara'da T.B.B.M. hükümetinin kurulması (2 Mayıs 1920) ile de kabinede yeni bir *Şer'iye ve Evkaf Vekaleti*'nin kurulduğunu görüyoruz.⁴²

Daha sonra 1921 (20.01.1337) yılında T.B.M.M. tarafından kabul edilen *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* (Anayasa)'nın 5. maddesi gereğince şer-i hükümlerinin yürütülmesi, bütün kanunların yapımı, değişimi, yürürlükten kaldırılması yetkisi T.B.M.M.'ne veriliyordu⁴³ Dîni işleri de *Şer'iye ve Evkaf Vekaleti* yürütüyordu.

T.B.M.M. hükümeti içerisinde yer alan *Şer'iye ve Evkaf Vekaleti*'nin seçimi ise diğer vekillerde (bakan) olduğu gibi T.B.M.M. tarafından gizli oyla ve mutlakçoğunlukla seçilmekteydi⁴⁴. İlk *Şer'iye ve Evkaf Vekili*' de Mustafa Fehmi Efendi olmuştur.⁴⁵

1923 (29.10.1339) yılına gelindiğinde *Teşkilatı Esasiye Kanunu*'nda bazı değişiklikler yapılıyordu⁴⁶. yapılan değişikliklerden *Teşkilatı Esasiye kanunu*'nun 2. maddesine, "Türkiye Devletinin dîni, Dîn-i İslam'dır." maddesi konuluyordu. 1921 Anayasası'na (*Teşkilatı Esasiye Kanunu*) böyle bir maddesinin eklenmesine gerek görülmediği halde 1923 yılında, Cumhuriyetin kurulduğu gün bu maddenin eklenmesinin sebebi ne olabilir? Aradan 4 ay geçtikten sonra 3 Mart 1924'de hilafet kaldırılıyor ve 20 Nisan 1924'te ise yani aradan 6 ay geçmeden 105 maddelik *Teşkilatı Esasiye Kanunu* yapılıyor ve 2. maddesi yeniden düzenlenerek daha önce "Türkiye Devletinin dîni, Dîn-i İslam'dır, Resmî lisanı Türkçe'dir"olan şekli değiştirilip yerine "Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıdır. Resmi dili Türkçe'dir. Makamı Ankara şehridir"⁴⁷ cümlesi yazılıyordu.

O halde 1923'te, *Teşkilatı Esasiye Kanunu*'na konulan "Türkiye Devleti'nin dîni, Dîn-İslam'dır..." maddesi ile, Cumhuriyetin kabul edileceği ve Cumhurbaşkanı seçileceği gün, yapılan değişikliğin sebebi, belki meclisteki bazı milletvekillerini yumuşatmak, bazı muhalif görüşte olan kişileri yumuşatmak, kısacası ortalığı yumuşatmak içindi.

Şer'iye ve Evkaf Vekaleti (Bakanlığı), Osmanlı döneminde Şeyhülislamlığın yaptığı gibi padişahla ilgili olarak fetva vermeğe devam eder. 1922 yılında Vahdettin İstanbul'u bir İngiliz zirhlisi ile terkedince Ankara Hükümeti telaşlanır ve meseleyi çözmek için T.B.M.M. toplanır.O zaman *Şer'iye Vekili* olan Vehbi Efendi Mecliste şu konuşmayı yapar.

"Efendim, Heyeti Vekile Reisi (Başbakan) Hazretlerinin yaptığı açıklama üzerine hilafet unvanını taşıyan kişinin kaçışı gerçekleşmiştir. Böylece İslam milletinin Başkanı tanınan bir adamın ecnebi himayeti altına geçmesi ve bize düşman olan İngilizlerin vapuru ile kaçması İslamiyet adına utanç vericidir. Böylece bu adam fiilen hilafet makamını terketmesiyle şer'an düşmüş olur. Yani bu gün şu saatte hilafet makamı boştur. Hilafet makamı boşalınca bütün müslümanlar üzerine bir imam seçmesi ve biat edilmesi vaciptir. O halde şer'an şu saatte üzerimize yüklenen bir vücup (zorunluluk) vardır. O vücube yerine getirmekle sorumluyuz, onu yerine getirmek bir halife seçilmesiyle hasıl olacağından, hilafet makamına bir halife seçilmesini teklif ederim"⁴⁸. diyerek konuşmasını bitirir.

42 *Dustur* (3b Tertip) I, 6

43 *Dustur* (3. tertip) I,6

44 İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun, *Dustur*. (3. tertip) III.99

45 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, (Devre I) I, 138.

46 *Dustur* (tertip) V, 198

47 *Dustur* (3. tertip) V, 142

48 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi., XXIV., 563.

Bu konuşmasından sonra da Vehbi Efendi Vahdettin'in kaçıışı ile Hilafet Makamının boş olduğu konusunda yazdığı fetvanın Meclis'te okunmasını ister⁴⁹ Bu fetva Osmanlı padişahı ve halifesi ile ilgili olarak verilen son fetva olacaktır. Artık bundan sonra 3 Mart 1924 tarihinde, hilafetin kaldırıldığı gün,, *Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti* de kaldırılacaktır. Bu vekaletin son vekili (Bakanı)' de Saruhan Milletvekili Mustafa Fevzi Efendi olmuştur.

3 Mart 1924 yılında *Şer'iyeye ve Evkaf* Bakanlığı'nın kaldırılması ile yerine Başbakanlığa bağlı olan ve Cumhurbaşkanlığı tarafından seçilen Diyanet İşleri Başkanlığı kurulacaktır. Bu başkanlık halkın dîni işleriyle uğraşacaktır. Vakıflar ise ayrı olarak bir genel müdürlük olarak Başbakanlığa bırakılacaktır⁵⁰

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde verdikleri fetvaları ile halkın ve padişahların meselelerine çözüm getirmenin yanında verdikleri hal' fetvaları ile padişahları makamlarından ettikleri için şeyhülislamlar ve makamları olan şeyhülislamlık özellikle Osmanlı'nın çökme döneminde padişahlar için sakınılan bir kurum haline gelmişti. Bu yüzden 1876 Anayasası (*Kanuni Esasi*) ilan edilirken 27. maddesi gereğince Şeyhülislamın seçimi padişaha bırakılıyordu⁵¹. Böylece padişah, kendisinin güvenmediği birini bu makama getirmek, kendisine karşı verilecek fetvayı önlemek istiyordu. Yine de ittihatçılar 1809 yılında Abdulhamit'in indirilmesi için fetvayı Şeyhülislam'dan alacaklardır.

T.B.M.M.'nin açılması ve yeni bir hükümetin kurulması ile bu hükümet içerisinde yer alan *Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti*, biri Ankara'da öteki İstanbul'da iki ayrı kurum ortaya çıkmıştı. T.B.M.M. İstanbul hükümetine son verince *Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti* bir süre daha Ankara'da varlığını sürdürecektir. Belki Ankara hükümeti de Şer'iyeye Vekaleti'nin siyasi gücünden çekinmiş olabilir. Sonunda bu vekalet kaldırılarak yerine hiçbir siyasi gücü olmayan yalnızca halkın dîni işleriyle görevlendirilmiş olan Diyanet İşleri Başkanlığı Kurulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- * Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara 1979.
- * Bahattin Yediyıldız, *Institution Du Vagf Au XVIII e Siecle en Turquie, Ankara 1990*
- * Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara 1983.
- * Cin, Halil, Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri, *150.Yılında Tanzimat*, Yayına hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1992.
- * Hizmetli, Sabri, Mezhepler Tarihi Yönünden Kemalpaşazadenin Görüşleri, *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, Ankara 1986.
- * Dursun, Davut, *Yönetim- Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İstanbul 1989.
- * Ebü'l- Üla Mardin, "Kadı", *İslam Ansiklopedisi*, (M.E.B.) İstanbul 1993,
- * "Fetva" , *İ.A.*, İstanbul 1993, Iv, 583.
- * Kadı Ebu Yusuf, *Kitabü'l Haraç*, Çev. Ali Özek, İstanbul 1970.
- * Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Yayınları Ankara 1983.

⁴⁹ T.B.M.M. Arşivi, C Devre 2, Dosya 308, varak no: 2

⁵⁰ T.B.M.M. Arşivi, A Devre 2, Dosya 429, varak numarası yok.

⁵¹ *Düstur* (3. tartip)-I, 196.

- * Kaydu Ekrem, **Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı**, Atatürk Ü. İ. F. Dergisi, Sayı:2.
- * Kaynar Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991.*
- * Kazıcı, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991
- * Kramer, "Şeyhülislam" *İ. A.*, İstanbul 1993.
- * Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat*, Nşr. N. Çağatay, Ankara 1979 .
- *Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1986.
- * Pakalın, M.Z. *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993.
- * Shaw, J.Stanford- Ezel-Kural, *Osmanlı İmparatorlu ve Modern Türkiye* İstanbul 1982.
- * Şeyhülislam Cemalettin Efendi, *Siyası Hatıralarım*, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul 1978.
- * Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988
- *Yediyıldız,Bahattin-Öztürk Nazif, "Tanzimat Döneminde Vakıf Uygulamaları" *150. yılında Tanzimat*, yayına hazırlayan hakkı Dursun Yıldız, T.T.K. yayınları, Ankara 1992.
- **Dergi, Süreli Yayınlar ve Arşiv Belgeleri.*
- **T.B.M.M. Arşivi*, C Devre 2, Dosya 308, varak No:2.
- * *T.B.M.M. Arşivi* A. Devre 2, Dosya 429, Varak numarası yok.
- * *Beyanü'l- Hak*, Dersaâdet 1324-1327
- * *Dustur*, I,II,VI.
- * *el- Mucemü'l- Arabiyyü'l- Esasi*, Tunus 1988.
- * *el Mücemü'l- Vasit*, İstanbul 1989
- * *Resmi Gazete*, sayı 1, 7.2.1937
- * *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi.*